

Kırgızca ve Arapça Eşdizimsel İfadelerin Eşdizimli Sözlük Bağlamında İncelenmesi*

İnayetulla AZIMOV

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Arap Dili Eğitimi Bölümü.
inayetullaazimov@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5967-5948>

ÖZ

Günümüz dil bilim ve çeviri bilim incelemelerinde dünyadaki muhtelif dillerdeki sözcükler ve bu sözcüklerin yanı sıra, iki ve daha fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış veya eşdizimsel ifadeler dediğimiz dilsel yapılar düzeyinde, onların mahiyeti, özellikleri üzerinde karşılaştırılmalı incelemeler yapılmaktadır. Dil öğretimi ve çeviri bilim alanlarında da bağlam, metin dil bilim üzerine odaklaşan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu durum farklı aile gruplarına mensup dillerdeki iki ve daha fazla kelimeden oluşan yapıların, bir başka deyişle eşdizimlerin incelenmesinin de önemini ortaya koymuştur. Makalenin amacı Kırgızca ile Arapçanın eşdizimsel örüntülerinin (pattern, yapı) karşılıklı çözümlemesini yapmak, her iki dildeki eşdizimlerin farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koymak, bu şekilde çevirmenlere ve söz konusu dilleri ikinci dil olarak öğrenenlere bilimsel alt yapı hazırlamaktır. Ayrıca bu konuda bir Kırgızca-Arapça ve Arapça-Kırgızca Eşdizim Sözlüğü önerisi sunmaktır.

Her iki dildeki eşdizimsel örüntülerinin karşılıklı değerlendirilmesi için Cengiz Aytmatov eserlerinin Kırgızca ve Arapça tercümelerindeki eşdizimler ele alınacak, eşdizim çevirilerinde karşılaşılan problemler tespit edilerek ve eşdizimlerin çevrilmesinde anlamsal eşdeğerliğin önemine vurgu yapılacaktır. Çeviride en önemli sorunlardan biri eşdizimlerin çeviri sorunudur, bundan dolayı bu konuda gerekli önerilerde bulunulacaktır.

Eşdizimler konusunu daha iyi anlamak için eşdizim olgusunun ne olduğu ortaya konulmalı, çeşitli dillerdeki kullanımı ise çeviri ve yabancı dil öğretimindeki açısından değerlendirilmelidir. Bu maksat doğrultusunda eşdizimin tanımı, özellikleri, sınıflandırılması, Kırgızca ve Arapçada eşdizimlerin yapısal ve anlamsal özelliklerine incelenmiştir. Ayrıca eşdizimlerin çeviri sorunu kapsamında Kırgızca ve Arapçadaki eşdizimsel eşdeğerlik sorunları üzerine durulmuştur. Bu alanda ortaya çıkan sorunlar, genelde araştırmaya konu olan eserlerden, gerekli görüldüğünde başka eserlerin de örneklerle verilerek ele alınmıştır.

---

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen bir araştırma burs projesinin bir kısmını oluşturmaktadır.
Makale Geliş Tarihi / Received: 22.10.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted: 02.11.2020

Anahtar Sözcükler: *Eşdizim, eşdizim çevirisi, eşdeğerlik, Arapça, Kırgızca, eşdizim sözlüğü.*

Analysis of Kyrgyz and Arabic Collocational Patterns for Collocations Dictionary

ABSTRACT

Today, linguistic and translation studies have been analyzing variety of languages in terms of lexis; lexical and collocational patterns consisting of more than two words, and conducting comparative studies on their similarities and differences. Also, in the fields of language teaching and translation there emerged approaches focusing on context and text linguistics. This, accordingly, puts forth the importance of the studying the collocations consisting of two and more words in different languages. The purpose of this study is to conduct a comparative analysis of collocation patterns in Kyrgyz and Arabic and find the differences and similarities of the collocations in both languages. Thereby, it aims to ease the burden of the translators and the learners of those languages by providing them with an academic/scientific background. Furthermore, it aims to propose a Kyrgyz-Arabic and Arabic-Kyrgyz Collocation Dictionary.

The collocations will be compiled from the original versions and Arabic translations of Chyngyz Aitmatov's books. The article will present the difficulties in translating collocations into Arabic and emphasize semantic equivalence. The most important problem in translation seems to be the translation of the collocations.

In order to better understand collocations, first of all, they should be defined and their use in different languages should be evaluated in terms of translation and foreign language teaching.

In line with this purpose, the definition, structural and semantic characteristics and classification of the collocations in Kyrgyz and Arabic were given. It also focused on the collocational equivalence issues in the translations. Translation problems were, generally, taken from the abovementioned works, when necessary examples from other sources were also used.

Keywords: *Collocations, collocational translation, equivalence, Arabic, Kyrgyz, collocation dictionary.*

1. GİRİŞ

İnsanlar iletişim kurarken kullandıkları sözcükler birbiri ile sıkı bağlantı içerisindedir. Bu bağlantı ile anlatılmak istenilen düşünce sözcüklerin bir arada sıralanmasıyla düşünceye dönüşerek karşı tarafa iletilir. Buna göre sözcükler başka sözcüklerle devamlı flört etmekte, bazen bu birliktelik neredeyse bir sözcüğün başka bir sözcüğü çağırıştırır derecesine kadar yükselmektedir. Sözcüklerin birbiriyle devamlı ve beraber kullanılması sonucunda eşdizimler ortaya çıkmaktadır. Bu dil olgusu tüm dünya dillerinde kendini göstermektedir. Ancak dillerin kaynakları olan kültürlerin farklılığı dolayısıyla her dilde eşdizimler farklı şekillerde kullanılmakta

olup, bu diller arasındaki çeviriyi zorlaştırmaktadır. Bir dildeki eşdizimin bir başka dildeki karşılığını (eşdeğerini) bulmak bazen zor olabilir. Bazen eşdizimleri hedef dile olduğu gibi çevirmek, tıpkı deyimlerde olduğu gibi anlamın eksik aktarılmasına veya kaybolmasına neden olabilmektedir. Dillerin ve onların kuşattığı kültürlerin, dillerin tarihinin ve bulunduğu şartların değişik olmasından dolayı kelimelerin bir başka kelimelerle örüntülü olarak kullanımı, yani bizim *eşdizim* veya *eşdizimsel ifadeler* diye adlandırdığımız dilsel ifadelerin karşılıklı incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca eşdizimlerin hedef ve ana dillerdeki kullanım farklılıkları ortaya konulmalıdır. Bu araştırmada eşdizimler, eşdizimsel örüntüler ve onların genel olarak dillerdeki durumu, Kırgız Türkçesi ve Arapçadaki yapısal, anlamsal ve kullanımsal özellikleri, her iki dildeki eşdizimsel eşdeğerlik ve eşdizimlerin çevirisinde karşılaşılan sorunlar ve onların karşılıklarını bulmak için izlenen metotlar ele alınmıştır.

2. EŞDİZİM NEDİR?

Eşdizimlik (collocation) olgusuna dilciler farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Suçin'in belirttiği gibi bu kelimeyi ilk defa kullanan muhtemelen Firth'dir. Ona göre eşdizim "kelimeleri bir arada tutan ortaklıktır" (Lewis, 2001, s. 48). Diğer bir deyişle sözcüklerin birbirleri ile olan ilişkileridir. Firth, bir sözcüğün eşdizimlerini, o sözcüğün sıklıkla birlikte olduğu başka sözcüklerle kurduğu yapılar olarak tanımlamaktadır. Konuyla ilgili olarak eşek (ass) örneğini veren Firth, bu sözcüğün dilde (İngilizcede), ahmak (silly), inatçı (obstinate), aptal (stupid) ve korkunç-berbat (awful) sözcükleriyle sıkça kullanıldığını belirterek eşek (ass) sözcüğünün anlamını eşdizimler içerisinde ele almaya çalışmıştır (Çetinkaya, 2009, s. 198).

Lyons'a göre eşdizim; "Sözcüklerin dilbilgisel olarak birbirine bağlı bir birliktelik oluşturmasıdır." Lyons tüm dillerde, birçok sözcüğün ancak başka sözcüklerle kimlik kazandığını, birlikte kullanıldıkları sözcükler olmaksızın bağımsız bir şekilde değerlendirilemeyeceğini ileri sürmektedir. "Eşdizim- kelimelerin çiftli veya gruplu bir arada sıkça kullanılmasıdır" (McCarthy & O'Dell, 2008, s. 6).

İnsan olarak bir düşünceyi karşı tarafa iletmek için doğal olarak kelimeleri beraber kullanmaktadır. Burada eşdizim kelimelerin beraber kullanılarak zamanla kalıplaşması sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre biz eşdizimler bir kelimenin bir başka kelime ile kullanılması derecesinden kelimelerin kalıplaşma derecesine kadar olan sınırdaki değerlendirilebilir. Bu kapsamda eşdizimlerin oluşum sürecini kelimelerin başka kelimelerle birlikte kullanılması ile süreç içerisinde bu kelimelerin kalıplaşması şeklinde ifade edebiliriz.

Dilde herhangi iki ya da daha fazla birim bağlam gerektirdiği sürece birlikte kullanılabilir diyebiliriz. Eşdizimde amaç bu birlikteliklerin anlamlılıktan üzerine çıkarılması yapmaktır. Dünyadaki her dilin özelliklerine göre şekillenen eşdizim sözlükleri, temelde sözcük türü birlikteliklerinin haritalanmasına dayanır ve bu haritalandırmalar zarf-fiil veya sıfat-isim birliktelikleri üzerinedir. Araştırma nesnesi olan ilgili dile ait özellikler başkaca sözcük türlerini ya da dilsel yapılan kapsamına alsa da ana yapı dört sözcük türü birlikteliğini kapsar. Eşdizim sözlükleri birer özel alan sözlüğü olarak bugün dilbilim alanında yerini almıştır. Özellikle de yabancı dil öğretiminde bir başvuru kaynağı olarak sıklıkla kullanılan eşdizim sözlükleri alana

önemli katkılar sağlamaktadır. Dilsel örüntünün yapılandırılmasında gerçek zamanlı verilere dayanarak oluşturulan eşdizim sözlükleri, bütüncül dil algısının oluşturulmasında dil öğrencilerine ölçünlü yapılar aracılığıyla büyük kolaylıklar sunabilmektedir.

3. YÖNTEM

Kırgızca ve Arapçadaki eşdizimlerin tespit edilmesi için edebi metinler temel alınmıştır. Bu amaçla ünlü Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un Kırgızca eserleri, Arapça çevirileriyle analiz edilmiştir. Bu doğrultuda eşdizimlerin her iki dilde karşılaştırılması ve çevirmenlerin çeviri esnasında hangi stratejileri izlemesi gerektiği önerilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Cengiz Aytmatov'un aşağıdaki Kırgızca eserlerinin Arapça çevirileri oluşturmaktadır:

1. Aytmatov, Cengiz, Camıla (Cemile)
2. Aytmatov, Cengiz, Birinci Mugalim (İlk Öğretmen)
3. Aytmatov, Cengiz, Delbirim (Selvi Boylum, Alyazmalım)
4. Aytmatov, Cengiz, Gülsarat (Elveda Gülsarı)
5. Aytmatov, Cengiz, Ak keme (Beyaz Gemi)
6. Aytmatov, Cengiz, Kılım Karıtar Bir Kün (Gün Olur Asra Bedel)
7. Aytmatov, Cengiz, Deniz Boyloy Jortkon Ala Döböt)
8. Aytmatov, Cengiz, Kıyamət (Kiyamet)

Aynı eşdizimlerin karşılıkları yani eşdeğerleri Aytmatov'un Arapçaya çevrilmiş aşağıdaki eserlerinden tespit edilmiştir:

1. أیتماتوف، جنکیز، جمیلة
2. أیتماتوف، جنکیز، المعلم الاول
3. أیتماتوف، جنکیز، شجیرتی فی مندیل أحمر
4. أیتماتوف، جنکیز، وداعا یا غولساری
5. أیتماتوف، جنکیز، السفینة البیضاء
6. أیتماتوف، جنکیز، ویطول الیوم أكثر من قرن
7. أیتماتوف، جنکیز، الکلب الابلق الراقض علی حافة البحر
8. أیتماتوف، جنکیز، النطع

Sonra makalemizde konuyla ilgili inceleme esnasında elde edilen bilgiler ve varılan kanaat ve düşüncelere yer verilecektir.

4. BULGULAR

Kaynak ve hedef diller arasındaki eşdizimsel farklılıklar, dil öğreniminde, çeviride ve sözlük oluşturmada çevirmenin önünde potansiyel tuzaklar olarak görülebilir.

Özellikle dil ve kültür odaklı olan bazı eşdizim sorunlarıyla başa çıkmak zordur. Aşağıda eşdizim düzeyinde Arapça Kırgızca eşdizimlerin eşdeğerlerini bulmada karşılaşılabilecek bazı genel sorunlar ele alınmıştır.

Eşdizimlerin çevirisinde karşılaşılan sorunları dildilerin ve çevirmenlerin konuya yaklaşımı açısından çeşitli açılardan çoğaltabiliriz. Dedeoğlu H.Ghazala'ya atfen bu sorunları a) Genelleme zorluğu b) Eşdizim çeşitliliği diye ele alırken (Dedeoğlu & Şen, 2010, s. 12), Suçun ise *eşdizimsel uyumsuzluklar, hedef dilin eşdiziminin detaylı olması, kaynak metindeki eşdizimin etkisinde kalarak eşdizimi yanlış yorumlama ve eşdizimlerin kültür odaklı olması* (Suçun, 2013, s. 172-176) diye ayrı ayrı alanlarda değerlendirmiştir.

4.1.Eşdizimsel Uyuşmazlıklar

Eşdizimsel uyumsuzluklar sözlük oluşturma ve çeviri sürecinde her zaman en önemli sorun olmuştur. Nitekim her dilin yapısal farklılıklarından dolayı dillerde kullanımsal açıdan farklılık olması doğaldır. Bu durumu çevirmen dikkate alarak ileride vereceğimiz stratejiler sayesinde eşdizimin karşılığını bulmayı başarılı bir şekilde tamamlayabilir.

Bir dildeki eşdizim başka bir dile aynen çevrildiğinde Larson'un deyimiyle "*eşdizimsel uyumsuzluklar*" (*collocational clashes*) meydana gelmektedir. Bu durum sadece farklı dillerde değil aynı dil ailesinde olan dillerde de meydana gelmektedir. Örneğin Kırgızcada "Tışkı işter Ministirdiği" eşdizimini kaynak dilin etkisinde kalarak Türkçeye aktardığımızda Türkçede "Dışkı İşler Bakanlığı" gibi komik bir durum ortaya çıkmaktadır ki bunun doğrusu Dış İşleri Bakanlığıdır. Arapça ve Kırgızca eşdizimlerin harfi çeviri uyumsuzluğu ve Türkçe anlamları aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir.

<i>Arapça eşdizim</i>	<i>Kırgızca harfi çevirisi</i>	<i>Türkçe harfi çevirisi</i>	<i>Kırgızca anlamsal çevirisi</i>	<i>Türkçe anlamsal çevirisi</i>
منافسة حادة	Курч жарыш	Keskin rekabet	Катуу жарыш	Kıyasıya/sıkı rekabet
إلقاء الكلمة	Сөз атуу	Söz/kelime atmak	Сөз сүйлөө	Konuşma yapmak
الإتيان بخطة	План алып келүү	Plan getirmek	План сунуштоо	Plan önermek
إقامة الصلاة	Намаз куруу	Namaz kurmak	Намаз окуу/намазга жыгылуу	Namaz kılmak
انخفاف حاد	Курч түшүү	Keskin düşme	Катуу/дароо түшүү	Sert düşüş
إطلاق المنتج	Товар атуу	Ürün atmak	Товар чыгаруу(базарга)	Ürün sürmek (piyasaya)

Larson'un (1984:141,146) da dediği gibi, anadili dışında bir dili konuşan insanlar sık sık eşdizim hataları yapmaktadırlar. Bu hatalar dilbilgisi ve sözcük temelinde

gerçekleşebilir; ancak her iki durumda da sözcükler, doğal olmayan birliktelikler oluşturmaktadır. Yani bir dilde birliktelik oluşturan sözcük başka bir dile aynen çevrildiğinde Larson'un deyimiyle "eşdizimsel uyumsuzluklar" a [collocational clashes] yol açabilir.

Örneğin Türkçede "su içmek" ve "sigara içmek" ifadelerindeki "içmek" ve "kullanmak" eylemleri tek bir eylemle ifade edilmektedir. Bu nedenle Türkçeden Kırgızcaya çevirirken "sigara içtim" şeklinde aktarıldığı varsayılırsa eşdizimsel uyumsuzluk söz konusu olur. Zira Kırgızcada "su içilir", sigara ise "çekilir"(Sigaret çegüü).

Kırgızcadaki eşdizimler Kırgızcada normal iken Arapça çeviride bu tür uyumsuzluklara sık sık rastlamak mümkündür. Araştırmamıza konu olan Cengiz Aytmatov'un eserlerden derlediğimiz karşılığı/eşdeğeri bulunmaya çalışılan eşdizimler ve harfî çevrildiği zaman onlarda görülen eşdizimsel uyumsuzluklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

<i>Kırgızca eşdizim</i>	<i>Arapçaya harfî Çevirisi</i>	<i>Yapılan çeviri</i>	<i>Türkçe Anlamı</i>
жининдей жек көрүү	يكره مثل جئه	لا يكون يحب	Sevmemek
адам жашабаган үй	البيت الذي لا يعيش إنسان	البيت المهجور	Terk edilmiş /insansız ev
аккан суунун шары	صوت الماء السائل	ضجيج النهر	Suyun sesi
эт бышымча	حتى طبخ الحم	ساعة و نصف الساعة	Bir saat civarında

Araştırmamıza konu olan eserlerde çevirmenlerin devamlı farklı stratejiler izlediği görülmüştür. Kırgızca çoğu eşdizimler Arapçaya birebir çevrildiğinde uyumsuzluk meydana geleceğinden dolayı aşağıdaki tablodaki eşdizimler Arapça dilin özelliklerine göre doğru olarak çevrilmiştir.

<i>Kırgızca Eşdizim</i>	<i>Arapça anlamı/eşdeğeri</i>	<i>Türkçe anlamı</i>
төрт тарабы	كل أرجاء	tüm yönü, her yönü
жападан жалгыз	واحدة وحيدة	birden bir
тыяк-биягын кароо	نظر حوله	etrafına bakmak
атчандын дубурту	وقع خوافر خيل	nalların sesi
көз кыюусун салуу	سارق النظر إلى	göz atmak (gizlice)

Bununla beraber eşdizimler her zaman uyumsuz veya eşdeğer olamaz diyemeyiz. İletişim ve teknolojinin hızlı gelişimi ile beraber genelde eşdizimler özelde yeni eşdizimler her dilde birebir aynı anlamda ve yapıda kullanılabilirler. Aşağıda örneklerde vereceğimiz gibi bu gibi durumlarda araştırmacı hiçbir şekilde sorun yaşamadan eşdizimin karşılığını bulma işlemini doğru bir şekilde yerine getirebilmektedir.

İngilizce	Rusça	Türkçe	Kırgızca	Arapça
Human nature	Природа человека	İnsan doğası	Адамдын табияты	الطبيعة البشرية
Water resources	Водные ресурсы	Su kaynakları	Су ресурстары	مصادر مائية
Human rights	Права человека	İnsan hakları	Адам укуктары	حقوق الإنسان
Computer connection/network	Компютерная связь/ сеть	Bilgisayar bağlantısı / ağı	Компютердик байланыш/ тор	شبكة الكمبيوتر/خط

Eşdizimsel uyumsuzluklarda dikkat edilmesi gereken husus hiç şüphesiz bağımlı çeviriden her zaman uzak durması ve mümkün olduğu kadar aktarmayı anlamsal açıdan eşdeğer duruma getirmesidir. Bu kaynak ve hedef dillerde aynı anlamı taşıyan eşdizimlerin bulunması ile gerçekleşmektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi yapısal açıdan farklı olmasına rağmen eşdizimlerde her iki dilde de anlamsal açıdan eşdeğerlik sağlanmıştır.

Arapça eşdizim	Kırgızca eşdizim	Türkçe anlamı/eşdeğeri
التصدي للمشكلة	Маселени чечүү	Sorunu ele almak
تم البدء باستخدامه	Колдонула баштоо	Kullanımına başlanmak
حجب الفلان عن المدرسة	Мектептен /окуудан айдоо	Okuldan uzaklaştırmak
تشخيص المرض	Оорунун дартын аныктоо	Hastalığı teşhis etmek
الإقلاع عن التدخين	Чылым таштоо	Sigarayı bırakmak

Görüldüğü gibi kaynak dildeki çoğu eşdizimler farklı yapılarda olmasına rağmen hedef dildeki tam kullanımı bulunabilir. Kırgızca eşdizimi olan cümleye bir göz atalım:

Мен досумдан чылым чегүүнү токтотуусун сурандым. (Ben arkadaşşımdan sigarayı bırakmasını istedim).

Bu cümleyi Arapça'ya harfi çevirdiğimizde: رجعت من صديقي أن يترك السجارة olacak ki, رجعت من صديقي الإقلاع عن التدخين dememiz daha doğru olacaktır. Bunun yanı sıra Arapça وضعت الحامل ولدها (hamile çocuğunu bıraktı) şeklindeki cümleyi Kırgızcaya “боюнда бар аял баласын койду / таштады” (hamile kadın çocuğunu bıraktı/koydu) diye çevirdiğimizde tam anlamı verememiş oluruz. Oysa “(боюнда бар) аял баласын төрөдү (аял көз жарды)” (Kadın çocuğunu doğurdu) diye çevrilmesi daha iyidir.

4.2.Hedef Dilin Eşdiziminin Detaylı Olması

Eşdizimler sözlüğünü oluşturmak için eşdizimlerin eşdeğerini bulmada karşılaştığımız bir başka sorun ise hedef dilin veya kaynak dilin eşdiziminin detaylı olmasıdır. Çevirmen hedef dil kültürüne tam anlamıyla hâkim olmalı ve kaynak dilin eşdiziminin hedef dilde ayrıntılı şekilde kullanılmasını bilmelidir. İngilizcede veya Arapçada iki kelimeden oluşan eşdizimin anlamının aynen ve doğru bir şekilde vermek için bazen Kırgızca'da tüm cümle kullanılması zorunluluğu gerektiren durumlar olabilir. Örnekteki cümlelere bakalım:

أكثر الناس في قرغزبا يريدون أن تسجل إلي حج البيت

Kırgızстанда көптөгөн адамдар **Кабаны зыярат кылуу (ажылыкка баруу)** үчүн катталууну эңсешет. (Kırgızistan'da büyük çoğunluk **Kabeyi tavaf etmek (hac ibadeti)** için kayıt olmayı isterler).

ليس من الصعب الإدراك كيف كان نقلالمعلومات بطيئا و غير دقيق قبل تقدم وسائل الإعلام

Массалык маалымат каражаттары өнүгө электен мурун маалыматтын канчалык жай жана туура эмес жеткендигин аңдап билүү кыйын деле эмес.

قطار سريع خرج من القضبان ينتقل بين ميونيخ و هاهيرج في أشايدة بألمانيا ما أسفر عن مقتل أكثر من 100 شخص عام 1998 .

1998-жылы Германиянын Ашада районунда Муних-Гамбург маршрутундагы жогорку ылдамдыктагы поезд **темир жолдон чыгып кетүүсүнүн натыйжасында** жүздөн ашуун адам каза болду. (1998 yılında, Almanya'nın Eschede kasabasında, Münih-Hamburg seferini yapan hızlı trenin **raydan çıkması sonucu yüzden fazla insan hayatını kaybetti**).

Өрнөктерде гөрүлдүгү gibi bir eşdizim sadece iki kelimedен oluşurken çeviri sürecinde hedef dilde ifade edilirken kelime sayısı ikiden fazlaya çıkmaktadır. Aynı şekilde bazen de ayrıntılı verilmiş eşdizim veya eşdizim olarak kabul ettiğimiz bileşik terimleri hedef dilde kısa ve öz olarak da verebiliriz.

Bu gibi durumlarda aşağıdaki prosedürü uygulayabiliriz:

1.Kaynak dil eşdizimini hedef dildeki eşdeğer kılmak, bunun için gerekirse eşdizime gerekli ekleme ve açıklamaları yapmak.

2.Eşdizimin harfi çevirisinden mümkün olduğu kadar kaçınmak.

4.3.Kaynak Metindeki Eşdizimin Etkisinde Kalarak Eşdizimi Yanlış Yorumlama

Eşdizimlerin eşdeğerini bulmada karşılaştığımız bir başka sorun ise kaynak dilin etkisinde kalmak suretiyle eşdizimi yanlış yorumlamaktır. Baker'in (Baker, 1992, s. 55-56) dediği gibi, çevirmenler zaman zaman kendilerini kaynak metnin örutüsüne kaptırıp, bunun sonucu olarak hedef metinde “tuhaf” eşdizimler ortaya çıkmaktadır. Arapça eşdizimler ve onların etkisinde kalarak Kırgızcaya çevirtilmesine aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

1.أدي – аткаруу (yerine getirmek) (tek kelime)

أدي صلاة – намаз окуу (namaz kılmak) (eşdizim)

يؤدون صلاة التراويخ – Тараби намазын аткарып жатышат (Teravîh namazın yerine getiriyorlar)

Bu çevirinin Kırgızca'ya “Тараби намазын окуп жатышат” (Teravîh namazını кılıyorлар) diye çevrilmesi daha doğru sayılmaktadır.

2. أقام – тургузуу, куруу (уармак, inşa etmek) (tek kelime)

أقام حفل – той / кече / мероприятия өткөрүү (dügün/parti/ tören уармак) (eşdizim)

أقام حفلا بمناسبة نجاحه - Ийгиликке жеттим деп той курду (Başarisından dolayı tören kurdu)

Bu çevirinin Kırgızca'ya “Ийгиликке жеттим деп той/ мероприятия өткөрдү” (Başarisından dolayı tören уарты) şeklinde çevrilmesi daha doğru olacaktır.

Araştırmacı veya çevirmenin kaynak dilin etkisinde kalmaması için genel olarak hedef dilin kültürünü iyi bilmesi ve hedef dildeki eşdizimlerin doğru kullanımını

bilmesi gerekmektedir. Bu gibi durumlarda her zaman olduğu gibi eşdizimlerin harfi aktarımından mümkün olduğu kadar uzak durmak gerekmektedir. Kırgızcada son dönemlerde fazla kullanılmaya başlayan “үнүн чоңойтуу” (sesin büyütme) eşdizimi Rusçadaki “увеличить голос”(sesini büyütme) eşdiziminin etkisinde kalınarak bu şekilde kullanılmaya başlayan bir yanlış çeviridir. Oysa Kırgızcada ses büyütülmez ses yükseltilir-үнүн чоңойтуу-үнүн көтөрүү. Buna göre bu eşsizimin doğru çevirisi “үнүн көтөрүү” (sesi yükseltme) şeklindedir: “Сыналгынын үнүн көтөрүп койосузбу (Televizyonun sesini yükselte bilir misiniz-ses verebilir misiniz)” Bunun gibi yanlış kullanımlara dikkat edilmeli ve çeviride de kaynak ve hedef dildeki doğru kullanımlara yer verilmelidir.

Çakır tipik bir Türk öğrencisinin "paraya önem vermiyorum" gibi bir cümleyi, İngilizceye "I don't give importance to money" şeklinde aktardığını belirtmektedir. Bunun nedeni, öğrencinin Türkçedeki "önem vermek" birlikteliğini, anadilinin etkisiyle İngilizceye "aynen" aktarmasıdır. Oysa İngilizcede söz konusu cümle, "I don't attach importance to money" şeklinde "to attach importance" birlikteliği kullanılarak aktarılabilir durumundadır (Suçin, 2013, s. 176).

4.4. Eşdizimlerin Kültür Odaklı Olması

Eşdizimlerin kültür odaklı olması onların eşdeğerlik sorunlarının en önemli özelliklerinden biridir. Dil ve kültür iç içe olduğundan dolayı bazı eşdizimlerin aktarılamaması doğaldır. Buna göre bazı eşdizimler ortaya çıktıkları maddi, sosyal veya ahlaki ortamı doğrudan yansıtmaktadırlar. Örneğin Arapçadaki eşdizim diyebileceğimiz “*ehli kitap*” kelimesi birebir Kırgızca’ya harfiyen aktarılmakta ve dini literatürde kullanılmaktadır. Ancak din âlimleri dışında normal bir Kırgız insanının/vatandaşının söz konusu eşdizimi okuduğunda veya duyduğunda normal bir Arap gibi zihninde bir düşüncenin oluştuğunun garantisini veremeyiz. Buna göre kültüre özgü bu tür eşdizimler hedef dilde normal görünmeyebilir. Bu gibi durumlarda hedef metnin şişmesine rağmen çevirmenin ek açıklamalar yapması kaçınılmazdır.

Kırgızcada “же үйдө эмес, же Чүйдө эмес” (ya evde değil ya Çüy’de değil) ifadesi kültürel bir ifadedir, çünkü Çüy Kırgızistan’daki bir ilin adıdır. Eşdizimin anlamı “devamlı bir yerde bulunmayan, iki tarafı isterken her iki tarafa da gelemeyen, başarısız” anlamına gelmektedir. Söz konusu eşdizimi Arapçaya kelime kelimesine çevirdiğimizde hedef dildeki okuyucu hiçbir şey anlayamaz. Ancak çevirmen burada incelediğimiz eserlerde tam anlamı vermiş ve “لا إلى هنا ولا إلى هناك” diye çeviride başarıya ulaşmıştır.

Aynı şekilde aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi kültür odaklı Arapça eşdizimlerde ve onların Kırgızca çevirilerinde / açıklamalarında anlamsal açıdan eşdeğerlik sağlanmıştır.

<i>Arapça eşdizim</i>	<i>Kırgızca eşdeğeri/çevirisi</i>	<i>Türkçe çevirisi</i>
أهل البية	Ахли байт-пайгамбарыбыздын үй бүлөөсү, урпактары	Ehli beyt
فناء الدنيا	Дүнүйө-мүлктүн убактылуу болуусу	Dünyanın faniliği
فتح مكة	Мекке шаарынын кайрыдиндерден алынышы, багынуусу	Mekke'nin fethi
رقوع و سجود	Руку жана сужуд, намазда тизесин кармап энкейүү жана жерге бешенесин тийгизип кулдук кылуу	Ruku ve sucud
اسماء الحسنى	Асмаул хусна-Алланын соонун аттары	Esmaul husna
الصفاء و المروة	Сафа жана Марва (Мекке шаарындагы ыйык жерлер)	Sefa ve Merve

Eşdizimlerin çoğunun dil ve kültür odaklı olması nedeniyle “keyfiligi”, başka dillere aktarılırken çeviri sorunlarının yaşanmasına yol açmaktadır (Suçin, 2004, s. 147). Bu gibi durumlarda yukarıda görüldüğü gibi bilgi aktarılması kaçınılmaz hale gelebilir. Bu gibi durumlarda yukarıda olduğu gibi çevirmen, hedef dil okuyucusunun bu tür eşdizimlere aşina olmasını sağlamak için birtakım ek bilgiler vermek zorunda kalmaktadır. Bu gibi durumlarda hiç şüphesiz hedef metin “şişmektedir”. Ancak çevirmen her zaman olduğu gibi metni hedef dilde son imkânına kadar doğru iletmenin yollarını araştırmalıdır.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Kırgızca ve Arapçada dilinde eşdizim olgusu çeviri açısından yeteri kadar ele alınmamıştır. Arapçayı veya Kırgızca'yı ikinci dil olarak öğrenenler eşdizim olgusunun farkına varmalı, eşdizimsel örüntülerin çevirilerinde anlamın kaybolmaması için gerekli stratejiler izlenerek her iki dilde eşdeğerlik sağlanmalıdır. Eşdizimler çevrilirken bazen hedef dilde eşdizimsel uyumsuzluklar meydana gelmektedir. Eşdizimleri çevirirken anlamın tam olarak karşıya aktarılması ve aynı zamanda hedef dilin sözdizim kurallarına uygun söz öbekleri, eşdizimler, kalıp ifadeler kullanılmalıdır. Çeviri öğretimi ve dil öğreniminde eşdizimlerin de öğretilmesi öğrencilerin dil becerilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Eşdizimsel Örüntü (collocational patterns): Eşdizimler, kalıp ifadeler, deyimler ve atasözleri gibi iki veya daha fazla kelimedenden oluşan dilsel yapılar. Batıda bu konuda yüzlerce araştırma yazılmış iken, Türkçe başta olmak üzere diğer Türk Lehçelerinde bu alanda daha yeni araştırmalar yapılmaya başlamıştır. Eşdizimlik, sadece aynı bağlamda kullanılmalarından dolayı ilişkilendirilen sözcüklerin yarattığı bağlantıları kapsar. Diğer bir deyişle, aynı konuları işleyen metinlerde bir arada kullanılma eğilimi gösteren sözcüklerin, birbiriyle eşdizimsel bir ilişki içinde oldukları ifade edilmektedir. Aslında eşdizimsel sözcüklerin arasında kullanıldıkları metnin konusuyla bağdaştırılmalarının dışında herhangi bir sistematik ilişki yoktur. Örneğin, vahşetin tartışıldığı bir metinde yok etme ve savaş sözcüklerinin bir arada kullanılma sıklığı söz konusu metnin eşdizimsel bağdaşıklığına katkıda bulunmaktadır (Stotsky, 1983, s. 436).

Kanaatimizce Batıda eşdizim olgusuna bakış biraz geniş iken, Rus dilbilimcileri konuyu ele alırken eşdizimlerin alanını daha net ve dar çizdiklerini söyleyebiliriz. Buna göre Rusçada eşdizimin eşdizim olabilmesi için belli şartları vardır. Batı dilcileri ise eşdizimleri bir kelimenin basit olsa da başka kelimeyi çağrıştırmamasından

başlayarak sınırlı eşdizimler ve bağımlı eşdizimler seviyesine kadar ele almaktadırlar.

Eşdizimlerin bir dilden başka dile anlamsal olarak aktarılması işlemine eşdizim çevirisi diyebiliriz. Eşdizimler yapısı gereği çeviri işlemi zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bir eşdizimin hedef dildeki karşılığı/eşdeğeri bulunmalı, yoksa anlamı çevrilmeli ve gerekli durumlarda harfi (kelime kelimesine) çevirisinden kaçınılmalıdır.

Dikkat edilmesi gereken bir başka husus da çeviride bir dildeki göstergenin/kelimenin anlamı ikinci dildeki göstergede de aynı anlamı vermesine özen göstermek gerekmektedir. Bu durum gerçekleşmezse çeviri doğru çeviri kabul edilemez. Bu husus çeviride eşdeğerlik olarak kendini göstermektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde Türkiye Türkçesinin ve diğer Türk Lehçelerinin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde genel amaçlı sözlük çalışmalarının yanında özel amaçlı sözlük çalışmalarının yetersizliği ve sınırlılığı her açıdan gözlemlenmektedir. Sözlükbilimde (lexicology), eşdizim sözlükleri (collocation dictionary) özellikle dil öğretimde önemli ürünlerdendir. Öte yandan, eşdizimlilik (collocation) alanında, sözlükbilim uygulamalarında özellikle yabancı dil öğretiminde önceliklerin belirlenmesi aşamasında çokça başvurulan bir yöntem olarak yerini almıştır. Bundan dolayı Kırgız Türkçesini veya Arapçayı yabancı dil olarak öğretirken Kırgızca ve Arapça Eşdizimsel Sözlük hazırlanması gereklidir. Bu sözlüğü hazırlamada da aşağıdaki sorunların mevcut olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

1. Sınırlama veya Eşdizimin tarifi zorluğu

Eşdizim Sözlüğü hazırlarken karşılaşılan sorunların en önemlilerinden birinin eşdizim olgusunun tam olarak Türkçe başta olmak üzere Türk Lehçelerinde tam olarak araştırılmaması gelmektedir. Böyle kavram kargaşası *Eşdizim Sözlüğüne* kalıp ifadelerin, atasözlerinin, deyimlerin, vecizelerin veya buna benzer mecazi ifadelerin alınıp alınmaması sorununu beraberinde getirmiştir. Biz sözlük hazırlarken Batı odaklı dilbilim araştırmalarına dayanarak *eşdizim (collocation)* anlayışı içerisinde altyapı hazırlamaya çalıştık.

2. Ana kelime/Anahtar kelimenin hangisi olduğu sorunu

Kaynak ve hedef dillerde eşdizim sözlüğü hazırlanırken eşdizimlerin derlenmesi ve hazırlanmasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de eşdizimi oluşturan iki veya daha fazla kelimelerdeki (özellikle iki) ana/anahtar kelimenin tespitidir. Örneğin Kırgızca eşdizim olan *boz üy/göçebe çadırı* eşdizimini sözlükte kullanırken sözlük kullanıcısı “boz” kelimesinden/maddesinden mi bakacak? veya “üy/” kelimesinden/maddesinden mi bakacak? Bu sorunu diğer eşdizimsel sözlükleri esas alarak ilk kelimeye dayanarak yani eşdizimi oluşturan ilk kelimeyi esas alarak aşmış olduk.

Bir sözcüğün başka bir sözcüklerle birlikte kullanılmasını ifade eden “eşdizim” olayına çeviride ne derece dikkat edilmesi gerektiğini yukarıdaki örneklerde gördük. Çevirinin sağlam ve yeterli düzeyde olması için çevirmen eşdizim olayına dikkat etmeli ve çeviri sürecinde eşdizimlerin doğru çevrilme işlemini mümkün olduğu kadar yerine getirmelidir. Bazen anadili girişimi yüzünden, özellikle de kaynak dildeki eşdizimin hedef dildeki eşdizime biçimce benzemediği durumlarda eşdizimin yanlış yorumlanma riski doğabilir. Araştırmamızda bunun gibi durumlarda yanlışları en aza indirmenin gerekli önerilerini sunmaya çalıştık. Ne var ki bazı eşdizimlerin taşıdıkları milli kültür özellikleri çevirmenin gerekli açıklamalar yapmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla eşdizim, hem çeviride hem de dil öğretiminde son derece önemli olan ve dikkat edilmesi gereken dilsel bir olgunun kavramsal adıdır.

Kelimeler bazen tek başına anlamı ifade etmekte yeterli olmayabilirler. Çoğu zaman kelimelerin birleşmesi sonucu eşdizimler, deyimler, atasözleri meydana gelir ve anlatmak istediğimiz düşünce ve fikri karşı tarafa ancak onlarla iletebiliriz. Bu tür eşdizimler her dilde farklı oluşumlar oluşturmakta ve ulusal kültürü yansıtmaktadır.

Eşdizimsel örüntüler (*collocational patterns*), bazen serbest birliktelikler meydana getirirken, bazen de birbiriyle daha fazla sınırlı birliktelikleri oluşturmaktadır; kimi zaman da *bağımlı eşdizim* diye adlandırılan oldukça sınırlı birliktelikleri meydana getirmektedir. Bu birlikteliklerin yukarıda da belirttiğimiz gibi kültürel, kullanımsal değişke ve belirtik boyutları vardır. Bu nedenle çevirmen, eşdizimsel bir yapıyı hedef dile aktarmadan önce, onu doğru algılamalı, anlatılmak istediği düşünceyi, fikri hedef dilde ifade etmenin uygun yolunu bulmalıdır.

Eşdizimlerin farklı formları diyebileceğimiz deyimler ve atasözleri, çeviride “komplikasyonlara” en fazla yol açan ifadelerdir. Bunun nedeni, bu ifadelerin çoğunun yüzey yapıda görünen “söylenen” ile derin yapıda gizli “kastedilen” düzlemlerinden oluşmasıdır. Kaynak dil ile hedef dil arasında “söylenen” ile “kastedilen” paralel olduğu durumlar nadirdir. Dolayısıyla çevirmen her zaman hedef dilde o dilin konuşununun da anlayabileceği eşdizimi bulmalı ve anlamı doğru anlatmalıdır.

Bir dilin eşdizimsel örüntülerinin çözümlenmesi o dilin pedagojik yönünü ilgilendirdiği gibi dilin çeşitli dilsel boyutlarda analizine de yol açacaktır. Yukarıda gördüğümüz gibi Kırgızca eşdizimsel örüntülerin davranışları Arapçadaki örüntülerle karşılaştırılmış ve ilk kez söz konusu diller arasında eşdizimlerin davranışları geniş örneklerle ele alınmıştır. Gerek Kırgızca, gerekse Arapçanın “karşıtsal çözümlenme” yöntemiyle bu tür araştırmalara ihtiyacı olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmamızda bu amaçla Cengiz Aytmatov’un Arapçaya çevrilmiş tüm romanları çözümlenmeye tabi tutulmuş olup, konuyla ilgili yerli ve yurtdışı dil bilim ve çeviri bilim kaynakları taranmış ve onlardan yararlanılmıştır.

Aytmatov’un Kırgızca ve Arapça eserlerini inceledikten sonra biz yaklaşık üç bin civarında eşdizim tespit ettik. Bu eşdizimler metin içerisinde bağlama göre ele alındıktan dolayı sözlük açısından baktığımızda her eşdizimin ifade ettiği anlamı verebilmek için onların üzerinde daha fazla durulması gerektiği kanaatine vardık. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir sözlük hazırlarken araştırmacının eşdizimlerin çeviri stratejilerini bilmesi gerektiğine şahit olduk.

Araştırmamızın sonucunda ilk defa Kırgızca ve Arapçanın ikinci dil olarak öğretilmesinde eşdizimlerin kullanılmasının bilimsel bir alt yapı oluşturuldu. Araştırmamızın sonucunda incelemeye tabi tutulan eserlerden çıkartılan Kırgızca ve Arapça eşdizim örnekleri daha sonra eşdizim sözlüğü olarak genişletilebilme potansiyelini de taşımaktadırlar.

Eşdizimlerin çeviride doğru anlaşılması kadar hedef dile uygun ifadelerle aktarılmasının da ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkmıştı. Çeviride kaynak dildeki bir sözcüğün hedef dilde eşdeğerinin bulunması, çevirinin sağlam olabilmesi için ne kadar önemli ise kalıplaşmış düzeydeki kelime ve kelime takımlarının eşdeğerliliğinin de o kadar önemli olduğu, hatta bunu yerine getirmenin kat kat daha zor olduğu görülmüştür.

Araştırmamızın tamamlanması ile beraber iki ürün ortaya çıkarılmıştır:

1. Cengiz Aytmatov romanlarındaki eşdizimsel örüntülerin tespit edilmiş, bu örüntüleri Arapçada nasıl ifade edildiğini saptayan çeviri bilimde eşdizimsel örüntülerin çeviri sorununa dikkat çeken, ayrıca Arapçayı veya Kırgızca'yı ikinci dil olarak öğrenenlerin dikkatini eşdizim olgusuna çeken bilimsel bir alt yapı çalışması;
2. Cengiz Aytmatov romanlarındaki Kırgızca eşdizimsel örüntülerin Arapça karşılıklarının yer aldığı bir sözlük.

Araştırma sırasında elde ettiğimiz veriler, bilimsel birikimler, ileride konunun daha da genişletilmesi, yeni çalışmaların yapılması için teşvik edici mahiyettedir. Ayrıca bu ana kadar ele alınmamış eşdizimlerin böyle bir çalışmada ele alınması araştırmamızın güncel olduğunun göstergesidir. Çalışmanın kendimize olduğu kadar değişik amaçlar için yararlanacak olanlar için de hayırlı olacağını temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, A. (Ed.). (1999). *Cengiz Aytmatov 1.Cilt (5 Ciltten Oluşan Tüm Eserleri)*. Bişkek: Şam.

Akmataliyev, A. (Ed.). (1999). *Cengiz Aytmatov 2.Cilt (5 Ciltten Oluşan Tüm Eserleri)*. Bişkek: Şam.

Akmataliyev, A. (Ed.). (1999). *Cengiz Aytmatov 3.Cilt (5 Ciltten Oluşan Tüm Eserleri)*. Bişkek: Şam.

Akmataliyev, A. (Ed.). (1999). *Cengiz Aytmatov 4.Cilt (5 Ciltten Oluşan Tüm Eserleri)*. Bişkek: Şam.

Akmataliyev, A. (Ed.). (1999). *Cengiz Aytmatov 5.Cilt (5 Ciltten Oluşan Tüm Eserleri)*. Bişkek: Şam.

Aytmatuf, C. (1981). *es-Sefinatu'l-Beyzâ*. (A. Habba, Çev.) Beyrut: Dar'uk Farabî.

Aytmatuf, C. (1988). *El-kalb'ul Ablaku er-Rakizu Ala Hâfatil-Bahri*. (A. A. Camra, Çev.) Dimeşk: el-Arabî.

Aytmatuf, C. (1988). *en-Nat'u*. (M. Alauddîn, Çev.) Dimeşk: Dar'uş-Şeyh .

- Aytmatuf, C. (1988). *Ve Yetûlu el-Yavmu Eksaru min Kurun*. (Â. E. Cemra, Çev.) Dimeşk: Menşurat Vezârat'us-Sekâfa.
- Aytmatuf, C. (2005). *Cemila ve Kısasun Uhrâ*. Köln: Al-Kamel Verlag.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook On Translation*. Usa and Canada: Routledge.
- Çetinkaya, B. (2009, Volume 4/4 Summer). Eşdizimli Sözlükler. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.
- Dedeoğlu, E. & Şen, G. (2010). *İngilizce-Arapça-Türkçe Eşdizim*. Ankara: Fecr yayınları.
- Lewis, M. (Dü.). (2001). *Teaching Collocations, Further Developments in the Lexical Approach*. London: Teacher Training.
- McCarthy, M. & O'Dell, F. (2008). *English Collocations in Use*. London: Cambridge.
- Stotsky, S. (1983). Types of Lexical Cohension in Expository Writing. *College composition and communication*(34,4), 430-446.
- Suçin, M. H. (2004). *Arapça Çeviride Sözcük Ve Kalıplaşmış İfadeler Düzeyinde Genel Eşdeğerlik Sorunları*. Ankara: G.Ü.Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Suçin, M. H. (2013). *Öteki Dilde var Olmak, Arapça Çeviride Eşdeğerlik* (2. b.). İstanbul: Say Yayınları.